

KEMPEN

VAN TERRA INCOGNITA TOT HOTSPOT. DE KEMPEN IN KAART GEBRACHT

ATLAS

Voorwoord	7	Deel 2	
Van terra incognita tot hotspot.		20 PLAATSEN	
De Kempen in kaart gebracht	8	Leen Huet, Guy Bovyn en Bruno Notteboom	
Maarten Van Acker		Fotografie Filip Dujardin	
Tijdlijn	10		
Synthesekaart	12	Albertkanaal	106
		Atoomdorp	108
Deel 1		Baarle-Hertog en Baarle-Nassau	120
ATLAS		Balen – Wezel – Rauw	122
Cartografie MUST		Begijnhof Hoogstraten	134
		Bobbejaanland en De Zegge	136
Bodem	16	La Bonne Espérance	146
Over de grond van de zaak	18	Gelmelslot	148
Jan Bastiaens, Karen Vancampenhout en Raf Dieltjens		Glastuinbouw Hoogstraten	156
		Grotenhoutbos en Gielsbos	158
Water	22	De Hoge Rielen	170
Water als bron van vooruitgang en klimaatadaptatie	24	Kolonie van Geel	172
Samuel Van de Vijver en Fien Batens		Kolonies van Wortel en Merksplas	184
		Rijksweldadigheidsschool Mol	186
Natuur	28	Station Noorderkempen	198
Het ecologisch systeem van de Kempen	30	Turfvaart Nieuwmoer	200
Geert De Blust		Turnhouts Vennengebied	208
		Veedijk	210
Landbouw	34	De Warande	222
Aardverschuiving	36	Zilvermeer	224
Maïka De Keyzer, Jeroen De Waegemaeker, Eva Kerselaers en Tim Soens			
		Bibliografie	230
Energie	40	Bronnen cartografie	234
Naar een hernieuwbaar energielandschap	42	Herkomst archiefbeelden	235
Ben Laenen en Julie Marin		Auteurs en medewerkers	236
		Partners en sponsors	238
Mobiliteit	46	Colofon	240
Het vergeten netwerk	48		
Stijn Rybels, Dirk Lauwers en Maarten Van Acker			
Wonen	52		
Thuis in de Kempen	54		
Michael Ryckewaert en Koen Van Bockstal			
Militair	58		
Grensgebied op de frontlijn	60		
Piet Lombaerde			
Industrie	64		
Made in de Kempen	66		
Bart Wuyts en Thomas Vanoutrive			
Welzijn	70		
Zorgeilanden	72		
Eline Van Onacker en Eric Nysmans			
Cultuur	76		
Littekens in het landschap	78		
Karl van den Broeck en Edith Wouters			
Grenzen	82		
Wat de Kempen tot (g)een regio maakt	84		
Tom Coppens en Bas Van der Veken			

SYNTHESEKAART

- Bodem
Plaggenbodems
- Water
Recent overstromde gebieden
- Natuur
Natuurgebieden
- Landbouw
Akkerland
- Energie
Hoog potentieel voor duurzame energie
(zon, wind en geothermie)
- Mobiliteit
Fietsostrades
- Wonen
Micro-utopia's
- Militair
Militaire lijnes
- Industrie
Gevaarlijke industrie
- Welzijn
Samenwerkingsverbanden tussen
gemeenten op het vlak van welzijn en
zorg
- Cultuur
Culturele plekken
- Grenzen
Informeel grenzen

12

0 5 10 15 20 km

13

ATLAS

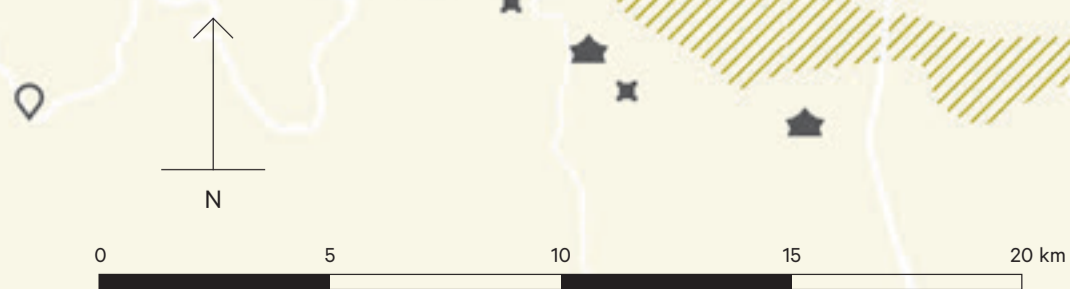
MILITAIR

Kastelen, donjons, forten, schansen, bunkerlijnen en antitankgrachten. In de Kempen vinden we zowat alle militaire infrastructuur en architectuur uit onze Europese geschiedenis terug. Dat komt omdat de regio altijd al een grensgebied was tussen wisselende mogendheden.

- Bunkerlinie
- Dodendraad (elektrische verspering WO I)
- Linie 18de eeuw (grotendeels verdwenen)
- Antitankgracht

- Fort (20ste eeuw)
- Schans (20ste eeuw)
- Fort (ouder dan 20ste eeuw)
- Schans (ouder dan 20ste eeuw)
- Kasteel met militaire functie
- Donjon
- Vliegveld
- Kazerne
- Voormalige kazerne
- Stad met omwalling
- Voormalig Engels kamp
- Voormalig Duits kamp

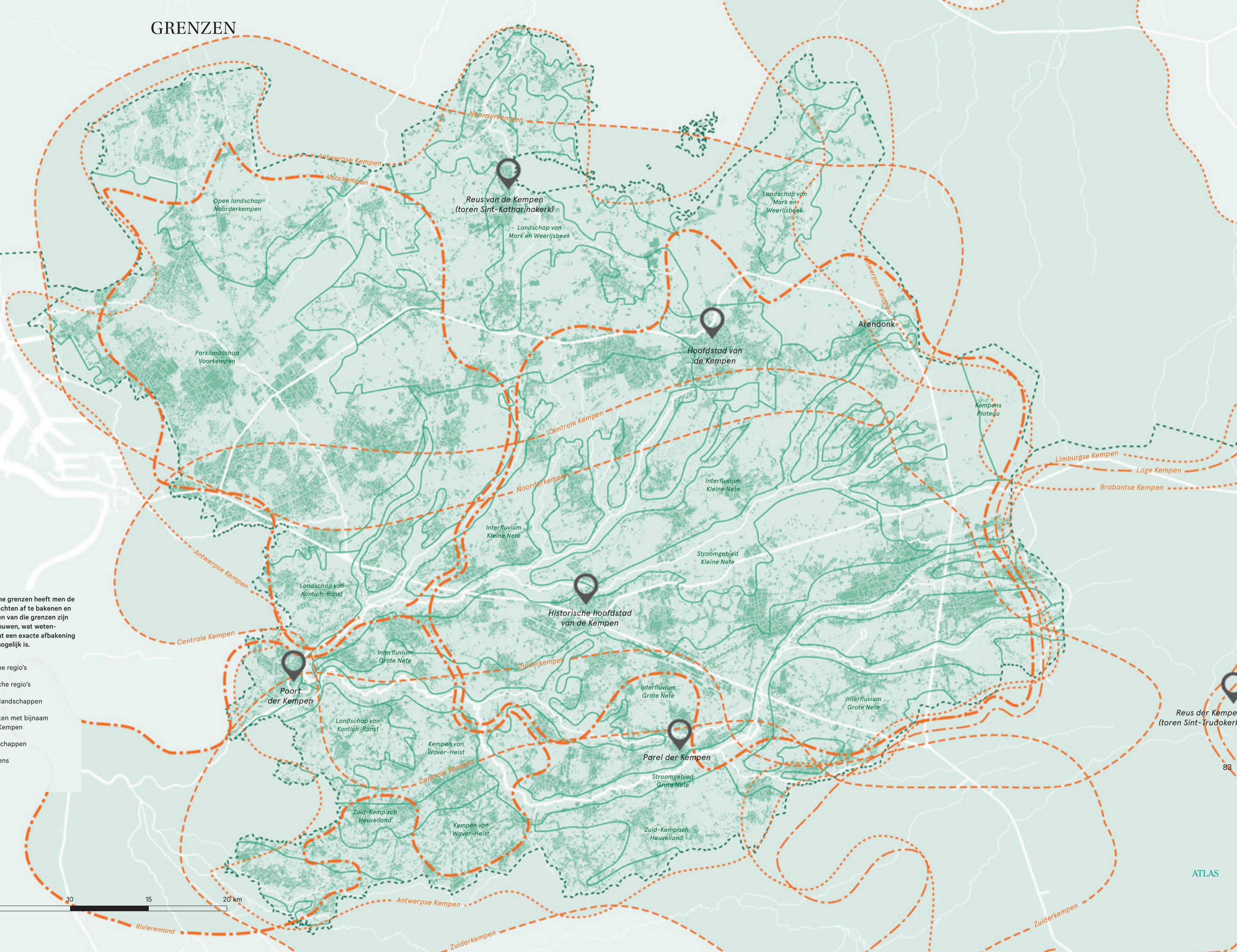
- Huidig militair domein
- Natura 2000 (Europees beschermd natuur)
- Inundatievlakte
- Verstedelijking

GRENZEN

Met tal van externe en interne grenzen heeft men de Kempen doorheen de tijd trachten af te bakenen en in te delen in subregio's. Geen van die grenzen zijn volledig objectief te onderbouwen, wat wetenschappers deed besluiten dat een exacte afbakening van de Kempen wellicht onmogelijk is.

- - - Grenzen toeristische regio's
- - - Grenzen geografische regio's
- - - Grenzen regionale landschappen
- Steden en gemeenten met bijnaam refererend aan de Kempen
- Grens tussen landschappen
- - - Administratieve grens
- Verstedelijking

Geel 7

Meerhout 5

ENA 24 Z.2-5

NATIE

De mijn Shinkolobwe in Katanga, Belgisch-Congo, bepaalde een groot stuk van onze naoorlogse geschiedenis. Shinkolobwe bevat uranium en deze stof was nodig voor de bouw van de eerste atoombommen, die uiteindelijk zouden neerdalen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. België sloot in 1944 en 1949 verdragen met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk: België ontgon en leverde uranium uit zijn kolonie in ruil voor nucleaire kennis voor niet-militaire toepassingen. In 1952 richtte de Belgische regering het Studiecentrum voor de Toepassingen van Kernenergie op, dat in 1957 herdoopt werd tot Studiecentrum voor Kernenergie (SCK-CEN). Het Studiecentrum had een eigen terrein nodig en hiertoe verkocht de koninklijke familie in 1953 een Kempens domein van circa 184 hectare, gelegen in Mol langs het kanaal Schelde-Maas.

Zeer snel begon men met de bouw van de eerste Belgische reactor (BR 1) en diverse laboratoria. Later zouden nog twee reactoren volgen. Bijna *en stoemelings* kreeg de jonge architect Jacques Wybauw (1925-2005) de leiding over de vormgeving van de site. De directeur van het SCK was een vriend van Wybauws vader en hij toonde zoon Wybauw de eerste ontwerpen voor het gebouw van BR 1. Jacques Wybauw noemde deze ontwerpen, die waren getekend door ingenieurs, 'monsterlijk ouderwets'. Hij werd meteen aangeworven. In 1954 begonnen de werkzaamheden aan het reactorgebouw en de vier laboratoria, in hoog tempo ontworpen door Wybauw en zijn studiegenoot Jacques Thiran. Een jaar later kregen ze de opdracht om de eerste woongelegenheden voor de werknemers te ontwerpen. Uiteindelijk ontwikkelde de SCK-site zich in drie grote deelgebieden: de technische gebouwen en het woongedeelte, met daartussen de administratieve en sociale gebouwen (waaronder een Club-House en een sportclub).

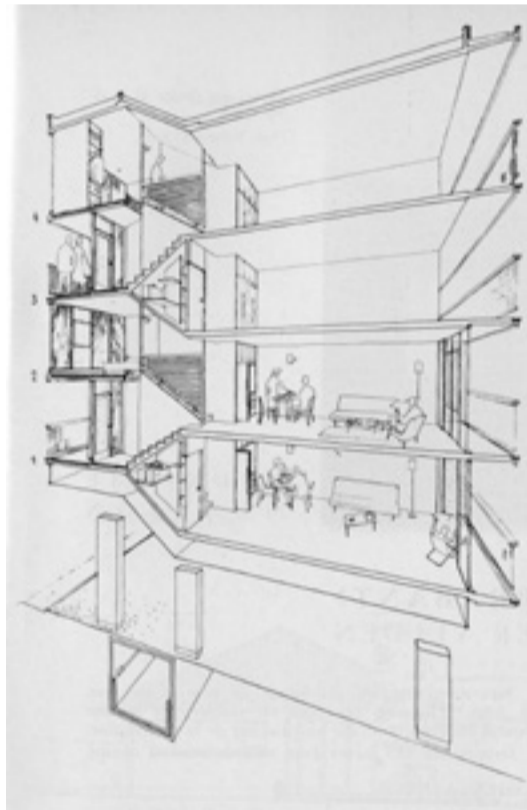
Het woongedeelte nam de smalle strook in beslag tussen het Schelde-Maaskanaal en een binnenkanaal, de zogenaamde *Congovaart*. De architecten behielden zo veel mogelijk de oorspronkelijke begroeiing met grove dennen, waartussen ze de gebouwen schikten. Die beslissing was ingegeven door hun samenwerking met de bekende Brusselse landschapsarchitect René Pécère. Het woongedeelte bestond uit vrijstaande woningen of villa's, rijwoningen en appartementsgebouwen. In hun ontwerp lieten Wybauw en Thiran zich onmiskenbaar inspireren door het *Handvest van Athene* uit 1943, een publicatie van Le Corbusier en Walter Gropius over 'rationele stedenbouw'. Jacques Wybauw streefde naar wiskundige eenvoud en zuinigheid in zijn ontwerpen. De materialen zijn witgeschilderde baksteen, beton en hout. Wegens tijdgebrek besteedde Wybauw het ontwerp voor een woonblok met 48 studio's uit aan zijn jeugdvrienden Pierre Coulon en André Noterman, die een levendig gebouw uittekenden: twee vleugels aan weerskanten van een toren, eveneens sterk beïnvloed door het modernisme van Le Corbusier. Wybauw zelf oogstte lof met zijn strenge ontwerpen voor het Club House, gelegen aan een meertje, voor de cafetaria en voor de school voor de kinderen van het personeel. Na de Rijks-weldadigheidkoloniën uit de 19de eeuw is het Atoomdorp in Mol voorlopig het laatste grote bouwproject van de Belgische staat in de Kempen. De hele werf ademde verbluffend optimisme en zin in vernieuwing.

Een plek als het Atoomdorp wekt onvermijdelijk geruchten en legenden op. Zo steeg de temperatuur van de Congovaart doordat de nabijgelegen kolen-centrale van Mol Donk haar koelwater daarin loosde. In de winter zag men het dampende water stromen tussen besneeuwde oevers. Algauw deden verhalen de ronde over de aanwezigheid van grotere vissen, tropische vissen of zelfs gemuteerde vissen in de Congovaart. De vaart stond oorspronkelijk in verbinding met het meertje bij Wybauws Club House, maar deze verbinding werd vrij snel afgesloten. In elk geval had het warme kanaalwater op de site niets te maken met de kernreactoren, omdat deze luchtgekoeld zijn. Stoere verhalen over vrolijke zwemmers in warm radioactief water liggen goed in het gehoor, maar zijn wel uit de lucht gegrepen.

Na het *Transnuklearschandaal* in 1989 droeg de Belgische staat de installaties voor de behandeling van afval over aan NIRAS (Nationale Instelling voor Radioactief Afval en Verrijkte Splijststoffen). Vandaag bouwt NIRAS een bergingsinstallatie voor laagradioactief afval in Dessel, en doet het onderzoek naar de mogelijkheden tot veilige opslag van hoogradioactief

afval in de diepe, stabiele kleilagen van de Kempense bodem. Ook de Belgische staats Hervormingen hadden gevolgen voor het SCK. De niet-nucleaire activiteiten zijn overgeheveld naar het Vlaamse Gewest, dat hiertoe het VITO oprichtte (Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek). Ook het gebouwenbestand is bij die gelegenheid verdeeld. Intussen dreigt afbraak van de woongelegenheden. SCK-VITO legt zich nu toe op nucleaire veiligheid. Een cruciaal gegeven, ook wanneer men bedenkt dat in de gesloten mijn Shinkolobwe nog steeds illegaal uranium wordt gewonnen. VITO doet daarnaast sinds 1998 onderzoek naar diepe geothermie, het gebruik van aardwarmte en de bijpassende grootschalige opslagsystemen voor die onuitputtelijke energie. Zal na hout, turf, steenkool en kernenergie de eigen aardwarmte een belangrijke nieuwe energiebron voor de Kempen worden?

Ons land sloot in 1944 en 1948 verdragen met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk: België leverde uranium uit zijn kolonie in ruil voor nucleaire kennis.

Atoomdorp in Mol door architecten Jacques Wybauw en Jacques Thiran, 1954-1964.

Veedijk, het industrieterrein van Turnhout tussen de Everdongenlaan en de E34-autosnelweg, lijkt op alle andere Belgische industrieterreinen: brede rijbanen, magazijnen, bruggen, omheiningen, wegwijzers, een autokeuring, een betonnen buste op een grasveld, en functionele architectuur waar men te vaak verstrooid naar kijkt. Hier vestigde zich in 1955 een filiaal van Philips, de multinational uit Eindhoven. Decennialang bood Philips solide werkgelegenheid aan de regio. Aan het begin van de 21ste eeuw keerde het tij: tegenvallende bedrijfsresultaten deden het personeelsbestand dramatisch afkalven. De productie van lampen voor winkels daalde door de opkomst van het internetshoppen. Philips Turnhout werd 'een Kempense Ford Genk in slow motion'.³⁵

In de leegstaande productiehallen startte de vzw Open Manufacturing Campus in 2015 een project om nieuwe industriële startups en productiebedrijven infrastructuur, begeleiding en kennis aan te bieden. De doelstelling is 'de meest productieve vierkante kilometer in *high tech* en *life sciences*' te worden.³⁶ De ligging is alvast gunstig: vlakbij de verkeersader E34 richting Nederland en Duitsland, en op een steenworp afstand van de driehoek Eindhoven-Leuven-Aken, alias ELAT, een van Europa's leidende regio's op het gebied van technologisch onderzoek en ontwikkeling.³⁷

Niet ver van de vroegere Philipsfabrieken liggen de gebouwen van het chemiebedrijf Soudal. Soudal (acroniem van *soudeert* (of *last*) *alles*) ontstond in 1966. Toen nam de jonge Kempense ondernemer Victor Swerts een lasateliertje over aan de Antwerpse Ossenmarkt. Swerts investeerde al snel in siliconen, geproduceerd door de Duitse chemiereus Bayer. Dit nieuwe product zou de alomtegenwoordige stopverf vervangen en zorgde in vijftig jaar tijd voor een exponentiële groei van Swerts' bedrijf. In 1976 vestigde Soudal zich op een terrein van 2.000 m² op het Turnhoutse industrieterrein aan de Everdongenlaan. In 1994 volgde een tweede afdeling aan de Schietstandlaan. In 2016 strekt Soudals Turnhoutse vestiging zich uit over 85.000 m².³⁸ Mede dankzij die 85.000 m² Turnhoutse bodem kan Soudal intussen op verschillende continenten actief zijn als producent van lijmen, siliconen en PU-schuimen. De Kempense verankering blijft echter belangrijk voor de bedrijfsleiding. Net als esthetica: in het rood afgelijnde gebouw voor *research & development* aan de Everdongenlaan (ontworpen door Architects in Motion) is een multimediale ruimte voorzien voor congressen en concerten, en een zentuin.

Tegenover Soudal ligt een filiaal van het bedrijf Würth, gespecialiseerd in bevestigingsmateriaal. Het bedrijf is na WO II uitgebouwd door de Duitse industrieel en kunstliefhebber Reinhold Würth. Het Turnhoutse Würthgebouw met zijn markante cilindervormige volume is eveneens door Architects In Motion ontworpen en bevat een ruimte die dienst kan doen als tentoonstellingszaal. Soudal en Würth zijn niet de enige bedrijven met culturele impact: de oude Turnhoutse drukkerij Brepols, opgericht in 1796, is een wereldspeler in de productie van agenda's en notitieboekjes. Als uitgever staat Brepols aan de top in de sector van wetenschappelijke publicaties over geschiedenis en kunst.

Industrie die daadwerkelijk produceert, heeft de Kempen dus nog niet verlaten. Integendeel. In Turnhout is immers ook het bedrijf Cartamundi gevestigd, dat al sinds 1765 speelkaarten drukt en later ook bordspellen en elektronische kaartspellen (denk aan Monopoly en Risk). Cartamundi is zonder meer de grootste producent van kaarten en spelletjes ter wereld en kan bogen op filialen in tien landen, van Japan tot Mexico.³⁹

In 1957 verhuisde Dr. Paul Janssen zijn bedrijf Janssen Pharmaceutica NV van Turnhout naar Beerse. Hier ontwierp architect Edward Van Steenberghe het *Life Science* gebouw voor de firma. Janssen Pharmaceutica is sinds 1961 een belangrijk onderdeel van de multinational Johnson & Johnson en het was in 1985 een van de eerste westerse bedrijven die een filiaal in China openden. Dr. Paul Janssen combineerde wetenschappelijke gedrevenheid met zakelijk inzicht en ontdekte niet minder dan 77 nieuwe geneesmiddelen, die overal ter wereld gebruikt worden.⁴⁰

Enkele jaren geleden weerklonk alom het dogma dat dat productie- en maakindustrie zo snel mogelijk uitbesteed moest worden aan lageloonlanden. In Europa zou dan alleen nog een creatieve diensten-

sector overblijven. Het dogma leek al gauw een illusie en er gaan nu steeds meer stemmen op om lokale productie en alle expertise die ze met zich meebrengt te behouden. Kempense bedrijven geven alvast het goede voorbeeld en Open Manufacturing Campus in Turnhout werkt hard aan de ontwikkeling van nieuwe, plaatselijke maakindustrieën. Een prikkelende en bemoedigende gedachte. Op de diensten-sector alleen kan men niet rekenen om een economie gezond te houden. In een harde geglobaliseerde markt is het belangrijk dat bedrijfsleiders blijven hechten aan maakindustrie, lokale productie, lokale werkgelegenheid, lokale vindingrijkheid, lokale samenwerking en, niet te vergeten, lokale architectuur, kunst en cultuur.

Industrie die daadwerkelijk produceert, heeft de Kempen nog niet verlaten.

^[35] Geciteerd in Van Nooten J. (2015) Nog eens 159 ontslagen bij Philips in Turnhout. *Het Laatste Nieuws*, 17 november, 2015.

^[36] http://openmanufacturing-campus.com/NL#homemenu

^[37] https://ird.kuleuven.be/leuven-hitechregio/elat

^[38] http://www.demorgen.be/nieuws/soudal-baas-vic-swerts-ik-voel-me-geen-wonderboy-b32397f7/. Zie ook Swerts V (2012).

^[39] Van Doorslaer K. (2012). Zie ook de website van Cartamundi en http://fca.be/nl/artikel/kaarten-over-de-hele-wereld-dat-cartamundi

^[40] De Schaeppdryver A. & Verstraete M. (2007).

In 1957 verhuist Janssen Pharmaceutica naar Beerse.

Ontwikkeling site Janssen Pharmaceutica, 1959-1978.

Low- en
hoogplaatjes
1340

1350

De voorbije eeuwen duiden cartografen de Kempen systematisch aan als een onbestemde leegte of een niemandsland. Pas in het begin van de 19de eeuw kwam daar verandering in. De Kempen werden gekoloniseerd. Er was overvloedig ruimte beschikbaar voor zware industrie, grote infrastructuurwerken en gedurfde experimenten. De Kempen waren een laboratorium waar vernieuwende inzichten in landbouw, armenzorg of mobiliteit voor het eerst werden uitgetest. Die bijzondere geschiedenis heeft de Kempen gemaakt tot wat ze vandaag zijn. Ook in de toekomst kunnen de Kempen een voortrekkersrol blijven spelen op het vlak van klimaat en welzijn, energie en wonen, natuur en recreatie.

De Kempenatlas brengt de Antwerpse Kempen voor het eerst grondig in kaart. Twaalf thematische kaarten geven een inzicht in de ruimtelijke ontwikkeling en de toekomstmogelijkheden van de regio. Meer dan tweehonderd foto's van archetypische plekken tonen de Kempen in al hun facetten. De Kempenatlas is hét referentiewerk en een inspiratiebron voor iedereen die mee de schouders wil zetten onder een duurzame toekomst voor de regio.

Universiteit
Antwerpen

public
space

ISBN 978-9-49178-916-8

9 789491 789168 >